

GEORGIAN FOUNDATION FOR
STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობა –
გლობალური რეალობა და მსოფლიო ეკონომიკის
მოსალოდნელი გამოწვევები

ვლადიმერ კაკავა

70

ექსპერტის აზრი

საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი
GEORGIAN FOUNDATION FOR STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

ექსპერტის აზრი

ვლადიმერ პაპავა

**ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობა –
გლობალური რეალობა და მსოფლიო ეკონომიკის
მოსალოდნელი გამოწვევები**

70

2016

პუბლიკაცია დაიბეჭდა ამერიკის შეერთებული შტატების საელჩოს ფინანსური მხარდაჭერით.

რედაქტორი: რუსუდან მარგიშვილი

ტექნიკური რედაქტორი: არტემ მელიქ-ნუბაროვი

საავტორო უფლებები დაცულია და ეკუთვნის საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდს. წერილობითი ნებართვის გარეშე წიგნის არც ერთი ნაწილი არ შეიძლება გადაიბეჭდოს ნებისმიერი, მათ შორის, ელექტრონული ან მექანიკური ფორმით.

© საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი 2016 წელი

ISSN 1512-4835

ISBN 978-9941-0-9292-3

გლობალიზაციის პროცესი მეტ-ნაკლებად ეხება ეკონომიკის როგორც პოზიტიურ, ისე ნეგატიურ მხარეს. თანამედროვე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საფრთხეს ნეკროეკონომიკის, როგორც ასეთის, გლობალიზაცია წარმოადგენს.

ნეკროეკონომიკა, ანუ „მკვდარი ეკონომიკა“, თავისი არსით არის მოძველებული ტექნოლოგიით წარმოებული პროდუქციის მიწოდება, რომელზედაც რეალურად მოთხოვნა არ არსებობს მისი დაბალი ხარისხის (ან სულაც უხარისხობის) ან/და წარმოების მაღალი დანახარჯების გამო, თუმცა ამ მოთხოვნას ხელოვნურად ქმნის სახელმწიფო. ეკონომიკის ეს მახინჯი ფენომენი გამოვლინდა პოსტკომუნისტურ ეკონომიკაში¹, რადგან მბრძანებლური ეკონომიკის პირობებში კონკურენციის გამორიცხვამ ეკონომიკის ბევრ დარგში (ძირითადად გარდა სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსისა) ჩაკლა სანარმოთა ტექნოლოგიური ბაზის განახლების ეკონომიკური ინტერესი². ნეკროეკონომიკის არსებობის გამო ბაზრის ნაცვლად იქმნება კვაზიბაზარი, რომლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია უკრაინა, სადაც ნეკროფირმების შესანარჩუნებლად სახელმწიფოს მიერ განეული ხარჯი საკამაოდ მაღალია³.

აღსანიშნავია, რომ წარმოების ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობა თავისთვად არ არის ნეკროეკონომიკის არსებობის საკმარისი პირობა (ის მხოლოდ აუცილებელი პირობაა); ამისათვის, ტექნოლოგიურ ჩამორჩენილობასთან ერთად, სახელმწიფომ მიზანმიმართულად უნდა ამუშავოს „მკვდარი სანარმოები“, მათ პროდუქციაზე მოთხოვნის ხელოვნურად შექმნის გზით.

იმის გამო, რომ კონკურენციის შეზღუდვა არის ნეკროეკონომიკის შექმნის წინაპირობა, ყველგან, სადაც ტექნოლოგიურად მოძველებული აღჭურვილობის მქონე სანარმოები მხოლოდ მთავრობის ხარჯზე ფუნქციონირებენ, შეიძლება ითქვას, რომ თავს იჩენს ნეკროეკონომიკის ფენომენი. ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია გასული საუკუნის 80-იანი წლების ინდოეთი⁴. ამრიგად, გამოდის, რომ ნეკროეკონომიკა არ ყოფილა მარტო პოსტკომუნისტური ქვეყნების პრობლემა (როგორც აღნიშნულია ზემოხსენებულ შესაბამის პუბლიკაციებში). ის გვხვდება სხვა ქვეყნებშიც, სადაც მოძველებული ტექნოლოგიის მქონე სანარმოები, რომელთა პროდუქციაზეც რეალურად არ არსებობს მოთხოვნა, ფუნქციონირებენ სახელმწიფოს მხარდაჭერით, ხოლო ცალკეულ შემთხვევებში – მთლიანად სახელმწიფოს ხარჯზე.

იმ ტიპის ეკონომიკას, სადაც ფუნქციონირებენ მსოფლიოს თანამედროვე მიღწევებთან შედარებით ტექნოლოგიურად ჩამორჩენილი ფირმები (ანუ რეტროფირმები), მაგრამ, ამის მიუხედავად, მათ მიერ გამოშვებულ პროდუქციაზე მოთხოვნა მაინც არსებობს, ვუნოდებთ რეტროეკონომიკას (ლათინური სიტყვა „რეტრო“ ნიშნავს უკან, წარსულისკენ მიპყრობილს). ეკონომიკის ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობის თეორიას რეტროეკონომიკსი ვუნოდოთ.

მართალია, ამ ტერმინის გამოყენება გვხვდება საბჭოთა ეკონომიკის თანამედროვე კრიტიკურებში დახასიათებისთვისაც⁵, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ ამ მიზნისთვის უფრო შესაფერისი იქნებოდა საბჭოთა ეკონომიკის რეტროსპექტული ანალიზის დარქმევა.

რა მსგავსება და რა განსხვავებაა ნეკროეკონომიკასა და რეტროეკონომიკას შორის? მსგავსება ისაა, რომ ორივე ტიპის ეკონომიკაში გამოიყენება მოძველებული ტექნოლოგიები; განსხვავება კი ისაა, რომ ნეკროეკონომიკის პირობებში ამ საწარმოებში იმდენად მოძველებული ტექნოლოგიები გამოიყენება, რომ მათ მიერ გამოშვებულ პროდუქციაზე რეალურად არ არსებობს მოთხოვნა და, ამდენად, ეს საწარმოები ფუნქციონირებენ მხოლოდ და მხოლოდ სახელმწიფოს დახმარებით; რეტროეკონომიკის პირობებში კი ამ საწარმოების მიერ გამოშვებულ პროდუქციაზე მოთხოვნა არის, რასაც განაპირობებს სახელმწიფოს ზომიერი მხარდაჭერა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ნეკროეკონომიკასაც და რეტროეკონომიკასაც სჭირდება სახელმწიფოს მხარდაჭერა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ პირველი მხოლოდ და მხოლოდ სახელმწიფოს ხარჯზე არსებობს, ხოლო მეორეს სახელმწიფოსაგან ესაჭიროება ქვეყნის შიგა ბაზრის დაცვა საერთაშორისო კონკურენციისაგან (უფრო დეტალურად იხ. ქვემოთ).

რა არის რეტროეკონომიკის შექმნის ფაქტორები? ეს ფაქტორები სხვადასხვა ხასიათისაა, თუმცა საბოლოო ჯამში ერთი საბოლოო შედეგისკენ – რეტროეკონომიკის შექმნისაკენ – მიჰყავს ქვეყანა. ეს ფაქტორებია:

1. ინტელექტუალური საკუთრების დაცვა, რაც ზღუდავს ახალი ტექნოლოგიური ცოდნის გავრცელებას, მის ხელმისაწვდომობას და, შესაბამისად, ზრდისამ ტექნოლოგიების არასანქციონირებული კოპირებისა და ასევე არასანქციონირებული რეინჟინირინგის საფრთხეს⁶. ასეთ ვითარებაში ახალი ტექნოლოგიების სანქციონირებული გამოყენება ძვირია, განსაკუთრებით იმ ფირ-

მებისათვის, რომლებიც შედარებით დაბალი ეკონომიკური განვითარების მქონე ქვეყნებში ფუნქციონირებენ. შედეგად, ამ ქვეყნებში უპირატესობა ენიჭება შედარებით მოძველებული ტექნოლოგიების გამოყენებას.

2. *ეკონომიკის მონოპოლიზაცია* – როცა მონოპოლიები ახალ ტექნოლოგიებზე პატენტებს შეისყიდნიან არა იმ მიზნით, რომ ისინი მეტ-ნაკლებად ოპერატიულ რეჟიმში გამოიყენონ, არამედ იმისათვის, რომ სხვამ არ გამოიყენოს და მოგვიანებით (თუკი ამას საჭიროდ მიიჩნევენ) შესაძლოა თავადვე გამოიყენონ⁷. იმ დროისათვის შეიძლება უკვე შექმნილი იყოს კიდევ უფრო ახალი ტექნოლოგიები, რის გამოც ამ ნაყიდი, მაგრამ გამოუყენებელი ტექნოლოგიის გამოყენებას (მორალური ცვეთის გამო) აზრი ეკარგება. ამ ფაქტორის მნიშვნელობა განსაკუთრებით იზრდება თანამედროვე პირობებში, როცა მონოპოლიების ახალი ერა დაუდგათ⁸.
3. *საერთაშორისო კონკურენციის ლიდერების ქცევა*, რომლებიც, როგორც წესი, არ ყიდიან მსოფლიოს საუკეთესო ბოლო თაობის ტექნოლოგიებს⁹. ისინი საკუთარი კონკურენტული უპირატესობის შენარჩუნებისათვის ყიდიან ე.წ. second-hand (ნახმარ) ტექნოლოგიებს¹⁰, ანუ ახორციელებენ second-hand ინვესტიციებს¹¹. ამგვარი პოლიტიკის წყალობით ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებში თავს იყრის არა ინოვაციური, არამედ იმიტაციური (ან კვაზინოვაციური) ტექნოლოგიები¹², ხოლო საერთაშორისო კონკურენციის ლიდერები თავიდან იშორებენ მოძველებულ უფრო მასალატევად, შრომატევად ან/და ეკოლოგიურად საშიშ ნარმოებებს, რითაც ხელს უწყობენ ამ გამოთავისუფლებულ ეკონომიკურ სივრცეში უახლესი ტექნოლოგიების დანერგვა-გამოყენებას¹³. საყურადღებოა, რომ ინოვაციური პროცესების ნარმოდგენა ორ განსხვავებულ ნაწილად – უშუალოდ ინოვაციად (ანუ ახლის შექმნად) და იმიტაციად (ანუ უკვე შექმნილის გადმოღება-გამოყენებად) – ცნობილ ავსტრიელ და ამერიკელ ეკონომისტს იოზეფ შუმპეტერს ეკუთვნის, რითაც მან დიდი წვლილი შეიტანა ინოვაციური პროცესების შემდგომ გააზრებაში¹⁴.
4. *განათლების დაბალი დონე* – როცა სათანადო დონის განათლებული კადრების არარსებობის გამო პრაქტიკულად შეუძლებელია ინფორმაციის თუნდაც ღია არხებით (რომ

არაფერი ვთქვათ, კომერციული ცოდნის ტრანსფერტის არხზე¹⁵) მიღებული ცოდნის გამოყენება და ეს პრობლემა დაკავშირებულია არა მარტო უმაღლეს და პროფესიულ, არამედ საშუალო განათლების არადადამაკმაყოფილებელ დონესთან¹⁶.

5. ზომბიეკონომიკა, ანუ ფინანსური კრიზისის შედეგად გადახდისუნარო ფირმების (და მათთან დაკავშირებული ბანკების) ერთობლიობა, რომლებიც განაგრძობენ ფუნქციონირებას სახელმწიფოს მიერ გაცემული სამთავრობო გარანტიის საფუძველზე აღებული საბანკო კრედიტებით¹⁷. ბუნებრივია, რომ ზომბი-ფირმებს არ აქვთ ინტერესი ტექნოლოგიურად განაახლონ წარმოება ან/და შეცვალონ მენეჯმენტი, რადგანაც სახელმწიფოს მხრიდან მათი მხარდაჭერის გამო ისინი ამ ტიპის ქმედებათა გარეშეც ახერხებენ საქმიანობის გაგრძელებას, რასაც ადასტურებს იაპონიის გამოცდილება¹⁸. გასაგებია, რომ ზომბიეკონომიკა ფაქტობრივად უშუალოდ ხელს უწყობს რეტროეკონომიკის შექმნას. ამავდროულად, ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ 2007-2009 წლების გლობალური ფინანსური კრიზისის ფონზე ზომბიეკონომიკის გლობალიზაციის პრობლემამ¹⁹, თავის მხრივ, წარმოქმნა ნეკროეკონომიკის (იქ, სადაც ის იყო) ზომბირების საფრთხეც²⁰, რისი ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითიც რუსეთის ეკონომიკაა²¹.

საყურადღებოა, რომ ჩამოთვლილი ხუთი ფაქტორიდან პირველი ოთხი ხელს უწყობს რეტროეკონომიკის ჩამოყალიბებას ეკონომიკურად ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში, ხოლო მეხუთე ფაქტორი მოქმედებს როგორც ამ (ნაკლებად განვითარებულ) ქვეყნებში, ისე კონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებშიც.

არსებობს მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებს გარკვეული უპირატესობაც კი აქვთ განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით. კერძოდ, ერთი შეხედვით, საღ აზრს სულაც არ უნდა იყოს მოკლებული ის, რომ ახალი ტექნოლოგიური წყობის (ანუ, ტექნოლოგიურად დაკავშირებულ წარმოებათა მსხვილი კოპლექსის) რეალიზება ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებში შედარებით უფრო ადვილია, რადგანაც ისინი არ არიან დამძიმებული მოძველებული ტექნოლოგიური წყობის შესატყვისი კაპიტალის ჭარბი დაგროვებით²². აღსანიშნავია, რომ ეს მოსაზრება მაინც ცალმხრივად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც რეტროეკონომიკის შექმნის ზემოხსენებული პირველი,

მესამე და მეოთხე ფაქტორები წინ აღუდგებიან ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნების ამ უპირატესობით (სინამდვილეში კი, ფსევდოუპირატესობით) სარგებლობის შესაძლებლობას: ჯერ ერთი, ქვეყანაში, სადაც ცოტაა (ან, შესაძლოა, საერთოდაც არ არის) მდიდარი ფირმები, პრაქტიკულად ვერ შეიძენენ ძვირადღირებულ პატენტებს უახლეს ტექნოლოგიებზე, მეორე – საერთაშორისო კონკურენციის ლიდერებიც ყველანაირად შეეცდებიან დაბლოკონ მონინავე ტექნოლოგიების გავრცელება, და მესამე – არასათანადო დონის განათლების მქონე მოსახლეობისათვის ინოვაციური ტექნოლოგიების გამოყენება პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნება.

„ჩამორჩენილობის უპირატესობაზე“ აქცენტის გაკეთებისას, როგორც წესი, იქიდან გამოდიან, რომ ამ ქვეყნებს ინოვაციების ნაცვლად შეუძლიათ ორიენტაცია აიღონ იმიტაციებზე (კვაზი-ინოვაციებზე), ანუ უკვე ცნობილი ტექნოლოგიების კოპირებაზე (რა თქმა უნდა, დანახარჯები ტექნოლოგიების კოპირებაზე აშკარად ნაკლებია, ვიდრე დანახარჯები ინოვაციებზე)²³, რის შედეგადაც ჩამორჩენილ ქვეყნებს შეუძლიათ შეამცირონ მონინავე ქვეყნებთან შედარებით არსებული ჩამორჩენა²⁴. აქვე კიდევ ერთხელ ხაზი უნდა გაესვას იმ პირობას, რომ ტექნოლოგიების იმიტაციის წარმატებისათვის აუცილებელია არსებობდეს შესაბამისი განათლების მქონე ეროვნული კადრები.

მართალია, იმიტაციური პოლიტიკის ხარჯზე ჩამორჩენილ ქვეყნებში შექმნილი რეტროეკონომიკა უზრუნველყოფს ამ ქვეყნებში ეკონომიკურ ზრდას, მაგრამ იმიტატორ ქვეყნებს, განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, დაბალი მწარმოებლურობის დონის ხანგრძლივი შენარჩუნების საფრთხე ემუქრებათ²⁵. ქვეყნების მიხედვით მწარმოებლურობის დიფერენცირების მთავარი მიზეზი კი არის ის განსხვავება, რაც ვლინდება ქვეყნებს შორის არსებული ცოდნისა და მისი გამოყენების თვალსაზრისით²⁶.

შედარებით მოძველებული უცხოური ტექნოლოგიების კოპირებაზე აქცენტის გაკეთება, სხვა თანაბრ პირობებში, ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნებისათვის იძულებითი ნაბიჯია, რაც ხელს უწყობს სწორედ ამ ჩამორჩენილობის, ანუ რეტროეკონომიკის, შენარჩუნებას და ტექნოლოგიურად სხვის კმაყოფაზე ყოფნის მახეში მოქცევას²⁷.

„ტექნოლოგიური მახე“ ეწოდება ისეთ მდგომარეობას, როცა ფირმა უპირატესობას ანიჭებს ძველ, ნაკლებად ეფექტიან ტექნოლოგიებს მაშინაც კი, როცა არსებობს უფრო თანამედროვე

ტექნოლოგიაზე გადასვლის შესაძლებლობა²⁸. ითვლება, რომ ტექნოლოგიურ მახეს ქმნის გარემოება, როცა ფირმები უპირატესობას გრძელვადიანზე მეტად მოკლევადიანი ამოცანების გადაჭრას ანიჭებენ; მოკლევადიანი ინტერესების უპირატესობა კი, გრძელვადიანთან შედარებით, უნინარეს ყოვლისა, განპირობებულია პოლიტიკური, სამართლებრივი და მაკროეკონომიკური არასტაბილურობით²⁹.

ჩვენი აზრით, ტექნოლოგიური მახის წარმოქმნის ამ მიზეზთა გარდა, არსებობს არანაკლებ მნიშვნელოვანი სხვა მიზეზებიც. კერძოდ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, რეტროეკონომიკის არსებობისათვის აუცილებელია სახელმწიფოს მხრიდან, თუნდაც ზომიერი, მხარდაჭერა. კონკრეტულად, თუ სახელმწიფომ საგარეო ვაჭრობაში არ გაატარა პროტექციონისტული პოლიტიკა, მოძველებული ტექნოლოგიით აღჭურვილი ფირმები ვერ შეძლებენ კონკურენცია გაუწიონ უახლესი ტექნოლოგიებით აღჭურვილ საერთაშორისო კონკურენციის ლიდერებს. ეკონომიკურ ცვლილებათა ევოლუციური თეორიის თანახმად³⁰, რეტროფირმებში შექმნილი ე.წ. „რუტინა“ (ანუ ფირმის ქცევის ჩამოყალიბებული ნესები და ხერხები, რომლებიც ამ ფირმის მოქმედების აღწერას არეგულირებენ³¹) არის იმის საფუძველი, რომ რეტროფირმმა უმთავრესად იფიქრონ არა იმდენად საერთაშორისო კონკურენციაში ჩასართავად მომზადებაზე, არამედ სახელმწიფოს მხრიდან საგარეო ვაჭრობაში პროტექციონისტული ზომების გახანგრძლივებაზე, რის შედეგადაც არ გადაიდგმება ქმედითი ნაბიჯები თანამედროვე ტექნოლოგიების მოსაზიდად და ეს ფირმები მოექცევიან ტექნოლოგიურ მახეში.

იმის გამო, რომ რეტროფირმებში შექმნილი რუტინა ხელს უწყობს საგარეო ვაჭრობაში პროტექციონისტული ზომების პრაქტიკულად განუსაზღვრელი ვადით გახანგრძლივებას, დიდია ალბათობა, რომ ეს რეტროფირმები თანდათანობით გადაიქცნენ ზომბიფირმებად (როცა ისინი ფუნქციონირებენ სახელმწიფო გარანტიების ხარჯზე აღებული საბანკო კრედიტებით), ხოლო ამ სიტუაციის უცვლელობის პირობებში საბოლოოდ გახდნენ ნეკროფირმები, რისი მაგალითებიც იკვეთება თანამედროვე ჩინეთის ეკონომიკაში³².

მამასადამე, ტექნოლოგიურ მახესა და რეტროეკონომიკას შორის არსებობს მჭიდრო კავშირი: ერთი მხრივ, აშკარაა, რომ ტექნოლოგიურ მახეში მოქცეული ფირმა იგივე რეტროფირმაა,

მეორე მხრივ კი, რეტროფირმა თავად უწყობს ხელს ტექნოლოგიური მახის შენარჩუნებას.

იმისათვის, რომ შესაძლებელი იყოს რეტროეკონომიკიდან გამოსვლა, ანუ ტექნოლოგიური მახიდან თავის დაღწევა, აუცილებელია მთელი რიგი ღონისძიებების კომპლექსურად გატარება.

უწინარეს ყოვლისა, სახელმწიფომ ხელი უნდა შეუწყოს საზოგადოებაში ეკონომიკური ოპტიმიზმის განწყობის შექმნას³³, იმის გათვალისწინებით, რომ ოპტიმიზტი ესწრაფვის მაღალი რისკისადმი შემგუებელი დამოკიდებულების პირობებში მაქსიმალური სარგებლის მიღებას, პესიმისტი კი ცდილობს რისკის მინიმიზაციას გარკვეული, მისაღები და იმავდროულად გარანტირებული სარგებლის მიღების პირობებში³⁴. ეკონომიკური ოპტიმიზმის განწყობის შექმნა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ ქვეყნებში, სადაც პოლიტიკური, სამართლებრივი და მაკროეკონომიკური არასტაბილურობის გამო ფირმები უპირატესობას ანიჭებენ არა გრძელვადიანი, არამედ მოკლევადიანი ამოცანების გადაჭრას³⁵.

თავის მხრივ, ეკონომიკური ოპტიმიზმის ამაღლებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მთლიანად ეკონომიკის მაღალი ტემპებით ზრდას, როცა ეს უკანაენელი ხელს უწყობს, რომ ბაზარზე მოქმედი თითოეული სუბიექტი დაინტერესებული იყოს თავადაც ჰქონდეს ზრდის მაღალი ტემპი. ამ ვითარებაში ტექნოლოგიური მახის დასაძლევად დიდი მნიშვნელობა აქვს „ტექნოლოგიური ნახტომის“ გაკეთებას, რათა ფირმებმა შეძლონ თვისებრივად ახალ ტექნოლოგიებზე გადასვლა, რისთვისაც, თავის მხრივ, აუცილებელია საკრედიტო რესურსზე ხელმისაწვდომობის გაზრდა, რაც უმთავრესად დამოკიდებულია საბანკო პროცენტის დონის შემცირებაზე³⁶. აქ მხოლოდ იმას დავამატებდით, რომ, ჩვენი აზრით, რეტროეკონომიკიდან გამოსვლისათვის, ანუ უშუალოდ ტექნოლოგიური ნახტომის გასაკეთებლად, სახელმწიფოს მხრიდან არსებითი აქცენტი უნდა გაკეთდეს არა ზოგადად საბანკო პროცენტის შემცირებაზე, არამედ მის შემცირებაზე მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საბანკო სესხი გამოიყენება თანამედროვე ტექნოლოგიების მოსაზიდად.

ასევე მიგვაჩნია, რომ საბანკო სესხის განაკვეთის შემცირებასთან ერთად განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს საგადასახადო შეღავათების გამოყენებას იმ ფირმებისათვის, რომლებიც ორიენტირებული იქნებიან

თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებაზე. აქვე ხაზი უნდა გაესვას იმასაც, რომ ტექნოლოგიური ნახტომის მომზადება-განხორციელებისათვის, გარდა აღნიშნულისა, ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს სახელმწიფოს მხრიდან გასატარებელ სხვა ღონისძიებებსაც.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ინტელექტუალური საკუთრების დაცვა რეტროეკონომიკის შენარჩუნების ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორია, განსაკუთრებით, ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებში. ინტელექტუალური საკუთრების დაცვის გამო კი ამ ქვეყნებისათვის პრაქტიკულად არ არის ხელმისაწვდომი მოწინავე ტექნოლოგიები. აქედან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, სახელმწიფომ, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ორიენტირების განსაზღვრისა და ახალი ტექნოლოგიებით დაინტერესებული ფირმების ოფიციალური მოთხოვნის საფუძველზე, უნდა შეისყიდოს პატენტები ამ ტექნოლოგიებზე ეკონომიკის შესაბამისი სექტორების მიხედვით, მათი შეღავათიან ფასად მიწოდებით დაინტერესებული ფირმებისათვის. ამით შეიქმნება კომერციული ცოდნის ტრანსფერტის არხი, მაგრამ ის ვერ იქნება შედეგისმომცემი, თუ ქვეყანაში არ დახვდება სათანადო ცოდნის მაღალკვალიფიკაციური კადრები.

მარტო კომერციული ცოდნის ტრანსფერტის არხის გამოყენება არ მოგვცემს სასურველ შედეგს, თუ მოსახლეობის საერთო განათლების დონე ვერ უზრუნველყოფს ცოდნის გავრცელების ღია ინფორმაციული არხის გამოყენების მაღალეფექტიანობას. მაშასადამე, სახელმწიფოს ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა მთლიანად განათლების ისეთი სისტემის შექმნაა, რომელიც ქვეყნის ეკონომიკას სათანადო კვალიფიკაციის კადრებით უზრუნველყოფს. ეს მოიცავს არა მარტო საუნივერსიტეტო და პროფესიულ, არამედ ზოგად განათლებასაც. ის, რომ ჩინეთმა ეკონომიკური განვითარების მხრივ უპირატესობა მოიპოვა ინდოეთთან შედარებით განპირობებულია იმითაც, რომ ინდოეთმა ძირითადად აქცენტი გააკეთა საუნივერსიტეტო და პროფესიულ განათლებაზე, ხოლო ზოგადი განათლება არ გახადა საყოველთაო, ჩინეთმა კი ძალისხმევა არ დაიშურა განათლების სფეროს ყველა მიმართულებით განვითარებისათვის³⁷.

როდესაც სახელმწიფო მთლიანად განათლების სისტემაზე აკეთებს აქცენტს, იქმნება საფუძველი, რომ ქვეყანაში წარმატებული იქნება ტექნოლოგიური ცოდნის დიფუზია³⁸.

ტექნოლოგიური მახიდან თავის დასაღწევაღ, განათლების სისტემის განვითარებასთან ერთად, დიდი მნიშვნელობა აქვს სახელმწიფოს მხრიდან სამეცნიერო საქმიანობის ხელშეწყობას, რადგანაც ახალი ტექნოლოგიების ათვისება-გამოყენება ბევრად გაადვილებულია, როცა ქვეყანას აქვს ცოდნის შექმნის საკუთარი სისტემა³⁹.

რეტროეკონომიკის შენარჩუნების, ტექნოლოგიურ მახეში დარჩენის გახანგრძლივების ყველაზე დიდ საფრთხეს მისი ზომბირება წარმოადგენს, რადგანაც ზომბიფირმები არ არიან დანტერესებული ტექნოლოგიურად განახლონ წარმოება (ასევე მენეჯმენტიც), რადგან სახელმწიფოს მხარდაჭერის ხარჯზე ისედაც წარმატებით ახერხებენ ფუნქციონირებას. თავის მხრივ კი, ზომბიეკონომიკა შეიძლება გადაიზარდოს ნეკროეკონომიკაში, თუკი ეკონომიკის ზომბირების პროცესი იმდენად ხანგრძლივი აღმოჩნდება, რომ ამ ფირმების ფუნქციონირებისათვის მარტო სახელმწიფოს მიერ გაცემული სამთავრობო გარანტიის საფუძველზე აღებული საბანკო კრედიტები არ იქნება საკმარისი. კერძოდ, თუ ამ ფირმების ტექნოლოგიური ბაზის განახლება დიდხანს არ მოხდება, ის იმდენად მოძველდება, რომ ამ ფირმების მიერ გამოშვებულ პროდუქციაზე მოთხოვნა რეალურად აღარ იარსებებს და ამ ფირმების შენარჩუნება მხოლოდ სახელმწიფოს მიერ მათ პროდუქციაზე ხელოვნურად შექმნილი მოთხოვნის საფუძველზე იქნება შესაძლებელი.

ამგვარი ვითარება იმთავითვე ეწინააღმდეგება კაპიტალიზმის არსს, რადგანაც კაპიტალიზმი, იოზეფ შუმპეტერის თანახმად, არის ეკონომიკურ ცვლილებათა ფორმა და მეთოდი⁴⁰. როგორც ცნობილია, შუმპეტერმა შექმნა ეკონომიკური დინამიკის თეორია, რომლის მიხედვითაც, კაპიტალიზმის არსი არის „კრეატიული ნგრევის“ პროცესი, ანუ ეკონომიკური მუტაციის პროცესი, რომელიც პრაქტიკულად უწყვეტად შიგნიდანვე ანგრევის ძველ სტრუქტურას და ქმნის ახალს⁴¹. კრეატიულ ნგრევას ადგილი აქვს მაშინ, როცა მოძველებულს ცვლის თვისებრივად ახალი, რის შედეგადაც იქმნება ახალი სახეობის დოვლათი, გამოიყენება წარმოების ახალი ხერხები, ხდება ნედლეულის ახალი წყაროებისა და გასაღების ახალი ბაზრების ათვისება. ამ ნოვატორული საქმიანობით დაკავებული ადამიანები, შუმპეტერის მიხედვით, როგორც ცნობილია, არიან მენარმეები, რომელთა ეკონომიკური ფუნქცია არის ინოვაციების მოზიდვა.

ზომბირებული რეტროეკონომიკა არის კრეატიული ნგრევის პროცესის ის დაბრკოლება, რომელიც თუ არ გადაილახა, ეკონომიკაში მოხდება ტექნოლოგიური დეგრადაცია. ერთ-ერთი მოსაზრების თანახმად, თუ კრეატიული ნგრევის პროცესი ძალიან დიდხანს იქნება დაბლოკილი, ეს გამოიწვევს ინსტიტუტების ისეთ ნგრევას, რომელიც თავისი ბუნებით პოლიტიკური და სამხედრო რევოლუციის ტოლფასია და რისი მაგალითებიცაა საბჭოთა კავშირი და სერბეთი⁴².

სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, რომ არასიცოცხლისუნარიანი ფირმების შენარჩუნებას აქტიურად უჭერს მხარს პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ზეგავლენის მქონე სხვადასხვა ჯგუფი, ხოლო ჯერ არ შექმნილი ახალი დარგებისა თუ ფირმების ინტერესების გამომხატველი ჯგუფები, სწორედ იმის გამო, რომ ეს დარგები და ფირმები ჯერ არ შექმნილა, არ არსებობენ⁴³. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუ არასიცოცხლისუნარიან ფირმებს ჰყავთ ლობისტური ჯგუფები, ჯერ არ შექმნილ ახალ დარგებსა თუ ფირმებს მსგავსი ლობისტები ვერ ეყოლებათ. ამ ვითარებაში, ჩვენი აზრით, ერთადერთი, ვინც პოტენციურად უნდა იყოს შესაქმნელი ახალი დარგებისა თუ ფირმების ლობისტი, არის სახელმწიფო.

ძალზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ზომბირებული რეტროფირმების მიმართ გაკოტრების პროცედურების ამოქმედებას. ცნობილია, რომ გაკოტრების უნივერსალური კანონონმდებლობა არ არსებობს და მთავარი პრინციპი, რომელიც დამახასიათებელია გაკოტრების რეჟიმისთვის, არის ბალანსის შენარჩუნება, ერთი მხრივ, კრედიტორების ინტერესების დაცვასა და, მეორე მხრივ, სიცოცხლისუნარიანი ფირმების ვადაზე ადრე ლიკვიდაციის თავიდან აცილებას შორის⁴⁴. ჩვენი აზრით, ეს პრინციპი სრულად ვერ ასახავს იმ სირთულეებს, რის წინაშეც დგას თანამედროვე ეკონომიკა, განსაკუთრებით, ეკონომიკურად ჩამორჩენილ, ლარიბ ქვეყნებში. კერძოდ, პრობლემის არსი მდგომარეობს შემდეგში: ფირმის სიცოცხლისუნარიანობის მეტ-ნაკლებად ობიექტურად შეფასება გართულებულია, რადგან ერთმანეთს უნდა შეედაროს მოქმედი საწარმოს ღირებულება და სალიკვიდაციო ღირებულება. თუ მოქმედი საწარმოს ღირებულება აღემატება სალიკვიდაციო ღირებულებას, მაშინ ეს საწარმო სიცოცხლისუნარიანია. სირთულე, უწინარეს ყოვლისა, დაკავშირებულია მოქმედი საწარმოს ღირებულების განსაზღვრასთან, რადგანაც უნდა შეფასდეს საწარმოს მომავალი შემოსავლები და ხარჯები, რისი სათანადო

სიზუსტით გაკეთებაც არ არის მარტივი ამოცანა. მის გადასაწყვეტად აუცილებელია ამ სანარმოს ბიზნესგეგმის და რეორგანიზაციის გეგმის შემუშავება. შესაბამისი ფირმების მესაკუთრეების განწყობის მიხედვით, ეს გეგმები უნდა იყოს ოპტიმისტური, კრედიტორების დამოკიდებულება კი ამ გეგმების მიმართ უფრო კრიტიკულია. სალიკვიდაციო ღირებულების განსაზღვრა შედარებით ადვილია, თუმცა ამ შემთხვევაშიც გადასაწყვეტია რამდენიმე რთული ამოცანა (უნდა შეფასდეს, თუ რა შემოსავლები იქნება მიღებული სანარმოს აქტივების გაყიდვიდან)⁴⁵. შედეგად, ფირმის გაკოტრების შესახებ გადაწყვეტილების მიმღები, როგორც წესი, იხრება სანარმოს რეორგანიზაციის და არა ლიკვიდაციის სასარგებლოდ⁴⁶. აქვე თუ გავიხსენებთ ზემოაღნიშნულ გარემოებას, რომ არასიცოცხლისუნარიანი ფირმების შენარჩუნებას აქტიურად უჭერს მხარს პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ზეგავლენის მქონე სხვადასხვა ჯგუფი, მაშინ ნათელი გახდება, რომ ბაზარზე ადგილს ზომბირებული რეტროფირმები, ხოლო უკიდურეს შემთხვევაში, ზომბირებული ნეკროფირმებიც კი ინარჩუნებენ.

აქედან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, რეტროეკონომიკის ზომბირების თავიდან აცილებისათვის, ანუ კრეატიული ნგრევის პროცესის ხელშეწყობისათვის, უნდა შეიცვალოს გაკოტრების კანონმდებლობის მთავარი პრინციპი და ნაცვლად ზემოხსენებულისა (ანუ ბალანსის შენარჩუნება, ერთი მხრივ, კრედიტორების ინტერესების დაცვასა და, მეორე მხრივ, სიცოცხლისუნარიანი ფირმების ვადაზე ადრე ლიკვიდაციის თავიდან აცილებას შორის), უნდა იყოს ბალანსის შენარჩუნება, ერთი მხრივ, კრედიტორების ინტერესების დაცვასა და, მეორე მხრივ, არასიცოცხლისუნარიანი ფირმების დროულად ლიკვიდაციას შორის. ამგვარი მიდგომა გააუმჯობესებს კონკურენტულ გარემოს, ხოლო კონკურენცია არის ერთადერთი საფუძველი იმისა, რომ ფირმებს რეალურად გაუჩნდეს მოთხოვნა ინოვაციებზე⁴⁷, რის გარეშეც კრეატიული ნგრევის პროცესი, როგორც ასეთი, განუხორციელებელია.

გასათვალისწინებელია, რომ ინოვაციების პრობლემებზე მეცნიერთა მიერ მომზადებული წინადადებები ხშირად ვერანაირ ქმედით გამოხმაურებას ვერ პოულობს პოლიტიკოსების, სახელმწიფო მოხელეების მხრიდან, ანუ იმ ადამიანების მხრიდან, ვინც უნდა მიიღოს შესაბამისი გადაწყვეტილებები⁴⁸. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ბაზარი განთავისუფლდება არასიცოცხლისუნარიანი

ფირმებისაგან, კონკურენცია არა უბრალოდ აიძულებს ფირმებს ორიენტაცია აიღონ ინოვაციებზე, არამედ შესაბამისი მენარმეების მოთხოვნით პოლიტიკოსები და სახელმწიფო მოხელეები იძულებული გახდებიან თავისი გადაწყვეტილებებით მხარი დაუჭირონ ამ მენარმეების ინტერესებს.

საერთაშორისო გამოცდილებაზე დაყრდნობით ითვლება, რომ განსაკუთრებით ღარიბ ქვეყნებში გადახდისუუნარო ფირმის სიცოცხლისუნარიანობის საკითხი, უწინარეს ყოვლისა, უნდა გადაწყდეს უშუალოდ კრედიტორებსა და ამ ფირმის მესაკუთრეებს შორის შეთანხმების გზით, ხოლო სახელმწიფოს ჩარევა ამ პროცესში გაკოტრების კანონმდებლობის საფუძველზე უნდა მოხდეს იმ შემთხვევაში, თუ კრედიტორები და მესაკუთრეები ვერ შეთანხმდებიან⁴⁹.

საყურადღებოა, რომ ბაზარზე სიცოცხლისუნარიანი ფირმების შენარჩუნება-განვითარებაში მარტო გაკოტრების კანონმდებლობაზე აქცენტის გაკეთება არ არის გამართლებული, რადგან ეს უკანასკნელი, მართალია, საკმაოდ მნიშვნელოვანია, მაგრამ მაინც ერთ-ერთია ქვეყნის საკანონმდებლო ბაზაში, რომელიც სხვა კანონებთან ერთად ხელს უნდა უწყობდეს ბაზარზე ჯანსაღი სამართლებრივი სივრცის შექმნას⁵⁰. ასე, მაგალითად, თუ რომელიმე ქვეყანას გაკოტრების კანონმდებლობის პარალელურად აქვს საგადასახადო დავალიანებათა რესტრუქტურისაციის კანონმდებლობაც, მაშინ ამ უკანასკნელით პრაქტიკულად დაბლოკილია გაკოტრების პროცედურების წამოწყება.

ზემოსხენებულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ რეტროეკონომიკის დაძლევის მიზნით განსაკუთრებული როლი ენიჭება სახელმწიფოს ეკონომიკურ პოლიტიკას, რომელიც, რა თქმა უნდა, ვერ იქნება ერთგანზომილებიანი, კერძოდ:

1. სახელმწიფომ არ უნდა დაიშუროს ძალისხმევა განათლების სისტემის განვითარებისთვის, რაც გულისხმობს საყოველთაო ზოგადი განათლების ხარისხის ამაღლებას, პროფესიული და საუნივერსიტეტო განათლების საერთაშორისო სტანდარტებთან გათანაბრებას.
2. სახელმწიფომ საუნივერსიტეტო განათლების სრულყოფის უმთავრეს კომპონენტად უნდა აქციოს სამეცნიერო საქმიანობის ხელშეწყობა; ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პოტენციალის გათვალისწინებით უნდა განსაზღვროს ის პრიორიტეტული

მიმართულებები, რომელთა მიხედვითაც უნდა შექმნას და დააფინანსოს სამეცნიერო ჯგუფები შესაბამისი კვლევითი პროექტების განსახორციელებლად.

3. სახელმწიფომ უნდა შექმნას კომერციული ცოდნის ტრანსფერტის არხი, რისთვისაც ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ორიენტირების მიხედვით და ახალი ტექნოლოგიებით დაინტერესებული ფირმების ოფიციალური მოთხოვნის საფუძველზე უნდა შეისყიდოს პატენტები ამ ტექნოლოგიებზე ეკონომიკის შესაბამისი სექტორების მიხედვით, ამ ფირმებისათვის მათი შეღავათიან ფასად მიწოდებისათვის.
4. თანამედროვე ტექნოლოგიების მოსაზიდად სახელმწიფო შესაბამის ფირმებს უნდა დაეხმაროს საბანკო პროცენტის ნაწილის დაფარვაში და მათ ასევე უნდა შესთავაზოს საგადასახადო შეღავათები.
5. კრეატიული ნგრევის პროცესის ხელშეწყობის მიზნით სახელმწიფომ მაქსიმალურად უნდა უზრუნველყოს ის, რომ ბაზარზე არ დარჩნენ არასიცოცხლისუნარიანი საწარმოები, რასაც, უწინარეს ყოვლისა, სჭირდება შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის შექმნა. ამისათვის გაკოტრების ეროვნული კანონმდებლობა უნდა დაეყრდნოს ამოსავალ პრინციპს, რომლის თანახმადაც, დაცული უნდა იყოს ბალანსი, ერთი მხრივ, კრედიტორების ინტერესებსა და, მეორე მხრივ, არასიცოცხლისუნარიანი ფირმების დროულად ლიკვიდაციას შორის.
6. მიზანშეწონილია, რომ გადახდისუუნარო ფირმის სიცოცხლისუნარიანობის საკითხი გადაწყდეს უშუალოდ კრედიტორებსა და ამ ფირმის მესაკუთრეებს შორის შეთანხმების გზით, ხოლო სახელმწიფო გაკოტრების კანონმდებლობის ფარგლებში მხოლოდ მაშინ ჩაერიოს ამ პროცესში, როცა კრედიტორები და მესაკუთრეები შეთანხმებას ვერ მიაღწევენ.
7. სახელმწიფომ ბაზარზე უნდა შექმნას ჯანსაღი სამართლებრივი სივრცე, რაც გამორიცხავს გაკოტრების კანონმდებლობის ეფექტიანად მოქმედების შემაფერხებელ სხვა კანონებსა თუ რეგულაციებს.

გასათვალისწინებელია, რომ სახელმწიფოსათვის ამ ფუნქციების დაკისრებისას, როცა არსებობს რეალური საფრთხე,

რომ მან ვერ შეასრულოს ეს ფუნქციები, განსაკუთრებით, სახელმწიფო ინსტიტუტების სისუსტისა და კორუფციის მაღალი დონის პირობებში⁵¹, ძალიან მნიშვნელოვანია სახელმწიფომ გაასაჯაროს გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი, რაც უზრუნველყოფს საზოგადოებისა და, განსაკუთრებით, საექსპერტო წრეების მაქსიმალურ ჩართულობას ამ გადაწყვეტილებათა მომზადებაში.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ რეტროეკონომიკის ფენომენი უკვე საკმაოდ ფეხმოკიდებულია მთელ მსოფლიოში და აუცილებელია ეკონომისტებმა და პოლიტიკოსებმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაპყრონ ამ საფრთხეს, რათა არ მოხდეს რეტროეკონომიკის ზომბირება, რომ არაფერი ვთქვათ მის ნეკროეკონომიკაში გადაზრდაზე.

შენიშვნები

1. Papava V. "Necroeconomics – the Theory of Post-Communist Transformation of an Economy." *International Journal of Social Economics*, 2002, Vol. 29, No. 9-10; Папава В. «Некрэономика – феномен посткоммунистического переходного периода». *Общество и экономика*, 2001, № 5.
2. Lipowski A. *Towards Normality. Overcoming the Heritage of Central Planning Economy in Poland in 1990-1994*. Warsaw: Adam Smith Research Center, Center for Social and Economic Research, 1998, pp. 13-17.
3. Геец В. М. «Преодоление квазириночности – путь к инвестиционно ориентированной модели экономического роста». *Экономика Украины*, 2015, № 6, с. 12.
4. *OECD Economic Surveys: India 2007*, pp. 69-85, <www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-surveys-india-2007_eco_surveys-ind-2007-en#.V7F969R95kg#page1>.
5. Недорослев С. «Ретроэкономика: каким получился бы рейтинг РБК 500 в СССР». РБК Газета, 28 сентября, 2015, <www.rbc.ru/newspaper/2015/09/28/56bc99a49a7947299f72baf0>.
6. Голиченко О. «Модели развития, основанного на диффузии технологий». *Вопросы экономики*, 2012, № 4, с. 120.
7. მაგალითად, Молдовან Д. «Мировой экономический кризис и позитивное мышление». *Мир перемен*, 2009, № 4, с. 33.
8. Stiglitz J. E. "Monopoly's New Era." *Project Syndicate*, May 13, 2016, <www.project-syndicate.org/commentary/high-monopoly-profits-persist-in-markets-by-joseph-e--stiglitz-2016-05?barrier=true>.

9. Портер М. Международная конкуренция. Москва: Международные отношения, 1993, с. 590.
10. Дементьев В. Е. «Ловушка технологических заимствований и условия ее преодоления в двухсекторной модели экономики». Экономика и математические методы, 2006, Том 42, Вып. 4.
11. Papava V. "Necroeconomics – the Theory of Post-Communist Transformation of an Economy," p. 800; Папава В. «Некроекономика – феномен посткоммунистического переходного периода», с. 25.
12. მაგალითად, Segerstrom P. S. "Innovation, Imitation, and Economic Growth." *Journal of Political Economy*, 1991, Vol. 99, No. 4; Polterovich V., Tonis A. *Innovation and Imitation at Various Stages of Development: A Model with Capital*. MPRA Paper No. 20244, January 26, 2010, <www.mpra.ub.uni-muenchen.de/20244/2/MPRA_paper_20244.pdf>.
13. Эльянов А. Я. «Глобализация и догоняющее развитие». Мировая экономика и международные отношения, 2004, № 1.
14. მაგალითად, Балацкий Е. В. «Темпоральная модель межстрановой конкуренции». *Общество и экономика*, 2011, № 2, с. 4.
15. Голиченко О. «Проблемы модернизации инновационной системы и инновационной политики России». *Инновации*, 2008, № 10.
16. Голиченко О. «Модели развития, основанного на диффузии технологий», с. 118.
17. მაგალითად, Ahearne A. G., Shinada N. "Zombie Firms and Economic Stagnation in Japan." *International Economics and Economic Policy*, 2005, Vol. 2, No. 4; Hoshi T. "Economics of the Living Dead." *The Japanese Economic Review*, 2006, Vol. 57, No. 1; LeLaulu L. "Zombie Economics?" *The Development Executive Group*, 13 January, 2009, <www.devex.com/articles/zombie-economics>.
18. მაგალითად, Ahearne A. G., Shinada N. "Zombie Firms and Economic Stagnation in Japan;" Hoshi T. "Economics of the Living Dead."
19. Harman C. *Zombie Capitalism. Global Crisis and the Relevance of Marx*. Chicago: Haymarket Books, 2010; Onaran Y. *Zombie Banks. How Broken Banks and Debtor Nations are Crippling the Global Economy*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2012; Quiggin J. *Zombie Economics. How Dead Ideas Still Walk Among Us*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
20. Papava V. "The Problem of Zombification of the Postcommunist Necroeconomy." *Problems of Economic Transition*, Vol. 53, No. 4; Папава В. «Проблема зомбирования посткоммунистической некроекономики». *Вестник Института Кеннана в России*, 2009, Вып. 15.
21. Lindsey B. *Against the Dead Hand: The Uncertain Struggle for Global Capitalism*. New York: John Wiley & Sons, 2002, pp. 210-212; Papava V. "Necroeconomics of Post-Soviet Post-Industrialism and the Model of Economic Development of Georgia and Russia." *Journal of Business and Economics*, 2015, Vol. 6, No. 5; Папава В. «О «некроекономическом постиндустриализме» на постсоветском пространстве (на примере Грузии и России)». *Общество и экономика*, 2014, № 6.

22. Глазьев С. «Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов». Вопросы экономики, 2009, № 3, с. 27.
23. Барро Р. Дж., Sala-i-Martin X. Экономический рост. Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010, сс. 448-449.
24. Bresis E., Krugman P., Tsiddon D. "Leapfrogging in international Competition: A Theory of Cycles in National Technological Leadership." *American Economic Review*, 1993, Vol. 83, No. 5, <www.econ.biu.ac.il/files/economics/shared/staff/u46/brezis-aer-1993.pdf>.
25. Howitt P. "Endogenous Growth and Cross-Country Income Differences." *The American Economic Review*, 2000, Vol. 90, No. 4, <www.fadep.org/documentosfadep_archivos/D-27_ENDOGENOUS_GROWTH_AND_CROSS-COUNTRY_INCOME_DIFFERENCES.pdf>.
26. Parente S. L., Prescott E. C. *Barriers to Riches*. Cambridge: The MIT Press, 2000.
27. Дементьев В. Е. «Ловушка технологических заимствований и условия ее преодоления в двухсекторной модели экономики».
28. Балацкий Е. В. «Экономический рост и технологические ловушки». *Общество и экономика*, 2003, № 11.
29. Балацкий Е. В. «Институциональные и технологические ловушки». *Журнал экономической теории*, 2012, № 2, сс. 56-57.
30. Nelson R. R., Winter S. G. *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1982.
31. Murrell P. *Evolution in Economics and in the Economic Reform of the Centrally Planned Economies*. Department of Economics, University of Maryland, July 2, 1991, <www.econweb.umd.edu/~murrell/articles/Evolution%20in%20Economics.pdf>.
32. Lipton D. "China's Corporate-Debt Challenge." *Project Syndicate*, August 18, 2016, <www.project-syndicate.org/commentary/china-corporate-debt-problem-by-david-lipton-2016-08>.
33. Балацкий Е. В. «Роль оптимизма в инновационном развитии экономики». *Общество и экономика*, 2010, № 1.
34. Кесельман Л. Е., Мацкевич М. Г. Экономический оптимизм/пессимизм в трансформирующемся обществе, 1998, <www.nir.ru/sj/sj/12kesel.htm>.
35. Балацкий Е. В. «Институциональные и технологические ловушки», сс. 56-57.
36. Балацкий Е. В. «Институциональные и технологические ловушки», с. 57.
37. Голиченко О. «Модели развития, основанного на диффузии технологий», с. 118.
38. Голиченко О. «Модели развития, основанного на диффузии технологий».
39. Дементьев В. Е. «Ловушка технологических заимствований и условия ее преодоления в двухсекторной модели экономики».
40. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Экономика, 1995, с. 126.
41. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия, с. 127.

42. Foster R., Kaplan S. *Creative Destruction: Why Companies That Are Built to Last Underperform the Market, and How to Successfully Transform them*. New York: Currency, 2001, p. 294.
43. Anderson R. E. *Get Out of the Way: How Government Can Help Business in Poor Countries*. Washington, D.C.: CATO Institute, 2004, p. 199.
44. Stiglitz J. E. "Bankruptcy Laws: Basic Economic Principles." In Claessens S., Djankov S., Mody A., eds. *Resolution of Financial Distress: An International Perspective on the Design of Bankruptcy Laws*. Washington, D.C.: The World Bank, 2001, p. 3.
45. Anderson R. E. *Get Out of the Way: How Government Can Help Business in Poor Countries*, pp. 175-176.
46. White M. J. "Bankruptcy Procedures in Countries Undergoing Financial Crises." In Claessens S., Djankov S., Mody A., eds. *Resolution of Financial Distress: An International Perspective on the Design of Bankruptcy Laws*. Washington, D.C.: The World Bank, 2001, p. 32.
47. Бубенко П. Т., Гусев В. А. «Продолжаем заговаривать инновационное развитие». Экономика Украины, 2016, № 7, с. 84.
48. Бубенко П. Т., Гусев В. А. «Продолжаем заговаривать инновационное развитие», с. 83.
49. Anderson R. E. *Get Out of the Way: How Government Can Help Business in Poor Countries*, pp. 176-178.
50. White M. J. "Bankruptcy Procedures in Countries Undergoing Financial Crises," p. 43.
51. Dompe S. (2014) "Industrial Policy Is Still a Loser." *Mises Daily Articles*, July 16, 2014, <www.mises.org/library/industrial-policy-still-loser>.